

Особливості визначення політичної мови

Вікторія Петренко,

кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
філософського факультету
Київського національного університету
ім. Т. Шевченка

Дослідження проблем політичної мови набуває в Україні все більшої актуальності. Підвищення наукового інтересу до цього питання зумовлюється, в першу чергу, активізацією політичної діяльності і потребою вирішення практичних проблем політичної комунікації.

Науковці аналізують різні аспекти функціонування мови в політиці, відтак термін „політична мова” став уже звичним. Проте дослідники й досі не виробили єдиного підходу до розуміння цього феномена. Навіть термін „політична мова” не є на сьогодні загальноприйнятим. Тому існує необхідність визначити сутність політичної мови, її особливості, з’ясувати основний зміст цього поняття та уточнити термінологію, пов’язану з ним.

У літературі, у зв’язку з розглядом політичної мови, іноді вживаються такі терміни, як „спеціальна мова політики” або „функціональний стиль політики”. Та на думку, наприклад, німецького дослідника В. Шмідта обидва ці терміни мають досить суттєві вади: хоча для мови політики безумовною є наявність спеціального словника, та все ж він відрізняється від інших спеціальних мов цілою низкою особливостей, основна з яких полягає в тому, що спеціальний словник політики використовується не тільки в політичних текстах, але і в різних сферах повсякденного життя. Крім того, політичні тексти можуть належати до різних жанрів, що, у свою чергу, обумовлює існування різних стилів у межах політичної мови. Отже, вважає В. Шмідт, найточніше зміст цього феномена відображають такі терміни, як „спеціальний словник політики” та „мова політики”. Перший термін включає всю термінологію міжнародних відносин і сферу економіки, реалії внутрішньополітичного та економічного життя, визначення, пов’язані з політичним устроєм і суспільно-політичним життям окремих держав. Термін же „мова політики” об’єднує спеціальний словник політики і особливий, прагматичний аспект його застосування [12].

Отже, В. Шмідт до політичної мови відносить і всю економічну термінологію. Звичайно, до політичної лексики входить досить багато термінів із сфери економіки. Ми могли пересвідчитися в цьому на прикладі вітчизняної політичної мови, яка за останні роки істотно збагатилася економічними категоріями („інфляція”, „бюджет” тощо). Та все ж, на нашу думку, недоцільно включати до складу політичної лексики всю економічну термінологію.

Особливості „спеціального словника політики” досить детально досліджені німецькими лінгвістами. Вони зазначають, що цей словник за своєю внутрішньою структурою дуже неоднорідний. Звертається увага на те, що в політичній мові використовується не тільки спеціальна політична лексика й термінологія (так звані „ідеологічно пов’язані слова”), а й інші, в принципі політично не забарвлені мовні одиниці.

Так, Р. Фрайтанг пропонує таку структуру „суспільно-політичної лексики”: власне політична лексика (до якої вчений відносить і терміни, і слова гасел, і жаргонізми) та потенційна політична лексика, що охоплює лексику загального словникового запасу, мовні явища, які мають характер слів гасел, назви організацій, партій, держав тощо [12]. В. Дікман наголошує на тому, що особливістю словника мови політики є його тісний зв’язок із словником загальнонародної мови. Політична термінологія проникає в загальнонародну мову через засоби масової інформації. Крім того, В. Дікман виокремлює ще й таку, на його думку, головну особливість мови політики, як її тісний зв’язок з панівною ідеологією, тобто семантичну детермінованість слів політичної мови їх приналежністю до термінологічної системи певної ідеології та їх місцем у ній [7].

Російський дослідник Е. Баталов теж зауважує, що не можна говорити про формування особливої, „спеціалізованої” мови політики. Адже, як зазначає В. Петров, „політичні терміни переважно є поліфункціональними. Вони, не змінюючи радикально свого семантичного статусу, можуть входити і до складу політичних теорій, які мають більш чи менш упорядковану логічну структуру, і до складу газетно-політичних та інших ідеологічних текстів, і до складу повсякденної мови. Таким чином, політична термінологія не відрізняється різко в семантичному розумінні від повсякденної мови, як це характерно для більшої частини природничо-наукової термінології” [15]. Тому, на думку Е. Баталова, під політичною мовою потрібно розуміти не якусь спеціалізовану мову, а певним чином „організовану” (сфокусовану) загальну мову чи частину загальної мови – передусім її лексичну (термінологічну) частину, яка найактивніше використовується у політичних текстах [3].

Отже, політичну мову не можна ставити в один ряд з так званими „спеціальними мовами”, оскільки вона тісно переплітається із загальноповсякденною мовою. До того ж, „спеціальні мови” використовуються переважно фахівцями у певній сфері, тоді як політична мова в тій чи іншій

Вікторія Петренко

мірі використовується представниками широких верств населення. Це і є однією з її особливостей.

Багатогранність феномена політичної мови породжує і неоднозначність його трактування. Можна говорити про вузьке й широке розуміння політичної мови. Так, іноді, вживаючи це поняття, мають на увазі якусь вузьку сферу, як, наприклад, „мову виступів політичних діячів”, „адміністративну мову” тощо. Деякі ж автори, навпаки, вживають це поняття в дуже широкому розумінні. Так, В. Бергедорф під політичною мовою розуміє „всі мовні висловлювання, в яких йдеться про політику, а також висловлювання, що продукуються з позицій влади” [11]. Д. Місюрюв, розглядаючи політичну мову як один з видів політичної символіки, теж схиляється до широкого її розуміння і трактує її як спеціальну термінологію, особливі мовні конструкції, що застосовуються в політичній практиці. Крім того, на його думку, політичною мовою можна вважати будь-який текст, присвячений політичному життю. Це можуть бути звернення до народу, стенограми засідань, аналітичні статті, гасла. До політичної мови він відносить і закони, конституції, декларації прав тощо [14].

Дехто з науковців, досліджуючи проблеми функціонування політичної мови, вживає для означення цього феномена термін „політичний дискурс”. Оскільки це поняття застосовується дуже часто, то й потребує додаткової уваги. Загалом, поняття „дискурс” – це один з найбільш багатозначних термінів, які використовуються в гуманітарних науках, що прямо чи опосередковано вивчають функціонування мови. Популярність його в різних науках обумовила ситуацію, яка полягає в тому, що загальновизнаного й чіткого визначення дискурсу, яке б охоплювало всі випадки його вживання, немає.

Одним із перших надав слову „дискурс” термінологічного значення французький лінгвіст Е. Бенвініст. Він визначив дискурс як „мовлення, що привласнюється тим, хто говорить”. Засновником вже теорії дискурсу вважається швейцарський дослідник Ф. Де Соссюр [17]. Для французької лінгвістичної традиції характерне розуміння цього слова як мовлення взагалі. Р. Барт розумів дискурс як „висловлення”, „значущу єдність, незалежно від того, є вона словесною чи візуальною” [2]. Згідно з визначенням Дж. Фіске, дискурсом вважається організація мови поза межами речення, „розширене” використання мови, тобто „дискурс – це мова чи система образів, сформована суспільством для поширення зв’язаного набору змістів стосовно певної теми” [17]. Російський дослідник М. Ільїн зазначає, що в цілому дискурс можна визначити як послідовне розгортання змістів, виражених словами і символами, включаючи значущі дії, тобто аналог мовлення [9].

Існують різні спроби зведення до спільного знаменника інтерпретації цього поняття. Найчастіше проглядаються три основні підходи. До першого

належить, власне, лінгвістичне вживання терміна: спроби уточнення і розвитку вже традиційних понять „мова”, „текст”, „діалог”. Другий підхід ґрунтується на працях структуралістів і постструктуралістів (М. Фуко, А. Грейман, Ж. Деррід та інші). Тут простежується прагнення уточнити традиційні поняття стилю та індивідуальної мови. Третій підхід пов’язаний з ім’ям німецького філософа й соціолога Ю. Хабермаса. Під дискурсом він розуміє особливий, ідеальний вид комунікації, що здійснюється у максимально можливому відстороненні від соціальної реальності, традицій, авторитету, комунікативної практики тощо, та який має на меті критичне обговорення й обґрунтування поглядів і дій учасників комунікації.

Загалом же лінгвістичний енциклопедичний словник визначає дискурс як зв’язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними та іншими факторами; текст, взятий у подієвому аспекті; мовлення, яке розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як складова, що бере участь у взаємодії людей та в механізмах їх свідомості (когнітивних процесах) [13].

Отже, вживання терміну „дискурс” у суспільствознавчих науках є досить неоднозначним. Така ж ситуація складається і з терміном „політичний дискурс”. Загалом термін „дискурс” потрапив до широкого наукового вжитку, зокрема, й до політологічного, з лінгвістики за безпосередньої участі М. Фуко, Р. Барта, Г. Маркузе десь наприкінці 1950 – початку 1960-х років. У праці „Міф сьогодні”, яка вийшла 1956 року, Р. Барт ще не вживав терміна „політичний дискурс”, проте вже використовував термін „дискурс”. Часто на початку 1960-х років це поняття з’являється і в працях М. Фуко. В. Долгих припускає, що термін „політичний дискурс” набуває всесвітнього наукового поширення з виходом праці Г. Маркузе „Одновимірна людина: дослідження ідеології розвиненого індустріального суспільства” (1964 р.) [8]. В ній йдеться про „універсум політичного дискурсу” як про даність, яка є сама собою зрозумілою, хоча Г. Маркузе так і не розкриває його змісту. У М. Фуко про „політичний дискурс” йдеться в працях, що виходять з 1966 року. У нього він співіснує поряд з іншими видами дискурсу (науковим, релігійним, економічним тощо). Загалом же розуміння М. Фуко дискурсу та його політичного характеру в значній мірі визначило розуміння цього поняття і межі його використання в подальшому іншими дослідниками.

Сучасні науковці пропонують різні визначення політичного дискурсу. О. Гайдунін зазначає, що політичний дискурс, як правило, розуміється „як практичне структурування вербально-сміслової реальності через комунікативну взаємодію суб’єктів владних інтенцій у політичній реальності” [5]. На його думку, політичний дискурс – це вербалізація політичних ідей для їх реалізації у політичній дії.

Е. Шейгал вважає, що під політичним дискурсом слід розуміти „будь-

Вікторія Петренко

які мовні утворення, суб'єкт, адресат або зміст яких належить до сфери політики" [19]. На думку Н. Герасименко, про політичний дискурс можна говорити як про „суму мовних утворень у певному паралінгвістичному контексті – контексті політичної діяльності, політичних поглядів і переконань, включно з негативними її проявами (ухиляння від політичної діяльності, брак політичних переконань)” [6].

А. Белова вважає, що політичний дискурс існує в усній і письмовій формі. До усної форми можна віднести публічні виступи політиків високого рангу, їх інтерв'ю, виступи на радіо і телебаченні, прес-конференції, парламентські дебати, блоки політичних новин у теле- та радіопередачах. До письмової форми політичного дискурсу належать різні документи – договори, протоколи, угоди, рубрики політичних новин у пресі й такі форми політичної реклами, як політичні плакати і листівки [4].

Усі ці визначення можна віднести до широкого розуміння політичного дискурсу, для якого характерне включення до цього поняття будь-якого актуального використання мови в соціально-політичній сфері, тобто політичний дискурс – це слово про політику, система суджень, наповнених політичним змістом. Згідно з вузьким розумінням, політичний дискурс – це лише дискурс політиків. Його складають урядові обговорення, парламентські дебати, партійні програми та виступи політиків. Прихильник такого трактування голландський лінгвіст Т. А. ван Дейк зазначає, що дискурс є політичним, коли він супроводжує політичний акт у відповідній політичній обстановці; тобто, політичний дискурс формується в контексті функціонування політичних інститутів (сесії парламенту, засідання уряду, з'їзди партій) [20].

Досить часто дослідники проблем політичної мови використовують як термін „політичний дискурс”, так і термін „політична мова” і, як правило, вживають їх як синоніми. Принаймні, вони не зазначають, що якимось розрізняють ці поняття. Лише дехто намагається розвести їх. Зокрема, це робить А. Баранов. На його думку, політичний дискурс – це сукупність усіх мовних актів, які використовуються в політичних дискусіях, а також правил публічної політики, які оформилися згідно з традицією та були перевірені досвідом. Під політичною мовою вчений розуміє особливу знакову систему, призначену саме для політичної комунікації [1]. Тобто, поняття „політична мова” є ширшим за поняття „політичний дискурс”.

Загалом же російські та українські дослідники частіше вживають термін „політичний дискурс”, ніж західні науковці. Останні користуються переважно термінами „політична мова” або „мова політики”.

Прихильність українських і російських авторів до терміна „політичний дискурс” можна зрозуміти. Справа в тому, що цим терміном науковці почали користуватися в посткомуністичний період, коли набули популярності дослідження радянської і пострадянської мови. Більшість дослідників схиляється до думки, що на зміну радянській політичній мові,

для якої характерним був примусовий монологізм, прийшла нова мова, головною ознакою якої став плюралістичний діалогізм, або, як зазначає А. Клепиков, „епоха „мовчазної більшості” поступила місцем масовому залученню до політичного дискурсу” – до дискусій, обговорення пекучих питань соціально-політичного життя. Відтак, за мовою сучасної політики закріпилася назва „політичний дискурс,” який став розумітися як „втілена в мові політична воля і демократичне публічне обговорення та обґрунтування будь-яких значимих для громадян (політичних істот) тем і проблем” [10].

Але ж політичну мову не можна зводити лише до мови публічних політичних дискусій; сюди входить і мова документів, законів тощо, яка не є мовою дискусій вже за своєю суттю. Тому, на нашу думку, для означення цього феномена доцільно вживати саме термін „політична мова”.

Проаналізувавши й узагальнивши різні підходи до розуміння проблеми, політичну мову можна визначити як **сукупність вербальних структур, що використовуються у сфері політики і справляють вплив на політичну свідомість індивідів та їх участь у перебігу політичних процесів.**

З'ясувати сутність політичної мови неможливо без визначення її видів. Але й це не просте питання. Німецький дослідник В. Бергедорф включає до складу політичної мови такі підсистеми: мова законодавства та адміністративно-правова термінологія, адміністративна мова чи мова управління, мова переговорів, мова політичного виховання, мова політичної пропаганди [16]. Американський дослідник М. Еделман, встановивши взаємозв'язок між стилістичними структурами політичної мови та її політичними цілями, виокремив чотири основні різновиди політичної мови на основі політичної стилістики: мову умовлянь, мову закону, адміністративну мову та мову угод [18].

В залежності від форми функціонування і передачі інформації, політичну мову можна поділити на вербальну – мову слів та символічну – мову спеціальних знаків, умовних сигналів, емблем, ритуальних дій тощо. Політична мова поділяється також на спеціальну професійну мову політичних відомств (інструкцій, переговорів, розпоряджень, листування тощо) та загальнозрозумілу і більш доступну мову публічних політичних виступів (політичної інформації, доповідей, повідомлень, мітингів, парламентських дебатів тощо).

Загалом, на нашу думку, до політичної мови можна віднести, перш за все, **мову публічних виступів політичних діячів** у різних її проявах: заяви, інтерв'ю, радіо- і телезвернення, прес-конференції, радіо- і теледебати, виступи в будь-якій аудиторії з будь-якої нагоди. Важливим видом політичної мови є **мова функціонування політичних інститутів** (мова урядових засідань, партійних з'їздів тощо). Особливо тут привертає увагу

Вікторія Петренко

парламентська мова, головна складова якої – мова дебатів. До політичної мови належить і **мова політичної пропаганди і політичної реклами** як в усній, так і в письмовій формі (у першу чергу – мова листівок, плакатів, радіо- та відеороликів). Специфічним видом політичної мови є **мова політичних документів** (закони, договори, угоди, меморандуми, декларації, програми і статuti політичних партій, протоколи засідань).

Багато проявів політичної мови зустрічаємо у **мові засобів масової інформації**. До них належать, зокрема, мова передач на політичні теми, блоків політичних новин на радіо і телебаченні, рубрик, які відводяться політичним подіям у пресі, статей на політичні теми, заяв політичних коментаторів та оглядачів, матеріалів спеціалізованих видань стосовно різних аспектів політики тощо. Окремим видом можна вважати **мову виборів**, у якій перетинаються й іноді набувають своєрідного значення згадані вище різновиди політичної мови.

Політичній мові притаманні й інші досить специфічні характеристики. Більшість дослідників сходиться на тому, що найхарактернішою особливістю політичної мови є **багатозначність її основної термінології**. З цим тісно пов'язана така характеристика політичної мови, як її **полемічність**, простіше кажучи – спрямованість на формування негативного ставлення до політичних супротивників, нав'язування громадськості своїх цінностей та оцінок. Це, зокрема, призводить до того, що одні й ті ж терміни прихильники різних політичних поглядів сприймають неоднозначно, а часто й зовсім протилежно (комунізм, фашизм, демократія і т. д.).

Принципова відмінність політичної мови від звичайної мови полягає у такій **зміні співвідношення між словом і значенням**, за якої звичні мовні одиниці одержують незвичну інтерпретацію, а добре знайомі ситуації включаються в неочікувані смислові контексти. Тобто, за образним висловом, „речі вже не називаються своїми іменами”.

Політична мова за стилем близька до публіцистичної і, на відміну від „спеціалізованих мов”, характеризується переважно **спрямованістю на масову аудиторію**. Для політичної мови, завдяки об'єктивно притаманним їй особливостям, характерна **заданість на вплив**: спрямованість на нав'ювання певних поглядів, зміну намірів, думок, мотивацій дій. Тому вона „присвоюється” владою і стає засобом поширення потрібних цій владі політичних ідей і цінностей.

Серед характеристик політичної мови можна назвати і її **невизначеність**. Політичним текстам не властива логічна стрункість. Перевага віддається загальним формулюванням, а не конкретним фактам. Часто використовуються мовні шаблони й стереотипи. Незручні вислови замінюються умовними, а то й такими, що нічого не означають. Політична мова також віддає перевагу **коментуванню, а не інформації**. Важливою особливістю політичної мови є **спрямованість її аргументів переважно на**

почуття, а не на розум.

Політична мова виконує в суспільстві певні функції. Одні з них перегукуються із загальними функціями мови, інші притаманні лише їй.

Основною функцією політичної мови є **інформаційна**, оскільки вона, в першу чергу, є засобом передачі інформації політичного змісту. З інформаційною тісно пов'язана **комунікативна функція**, яка полягає в тому, що, за допомогою політичної мови, налагоджується спілкування, взаємодія між суб'єктами політики, зокрема – між владою і громадянами.

Політична мова виконує й **інтерпретаційно-оціночну функцію**, оскільки мовні знаки завжди несуть у собі певну оцінку, яка, накладаючись на інформацію, що передається за їх допомогою, надає їй певної інтерпретації.

Важливою є **функція формування політичної свідомості**. За допомогою політичної мови відбувається відображення політичної дійсності, за її посередництвом формуються політичні цінності, ідеали, норми, правила політичної поведінки, уявлення про політичні інститути, про відносини між владою і громадянами тощо.

Однією з визначальних функцій, яка виділяє політичну мову із загального мовного контексту, є **функція переконання і контролю**. Використання виражальних можливостей мови, підбір мовних знаків, наділення термінів і понять певними значеннями – все це в політичній мові спрямовується на здійснення впливу як на індивідуальну, так і на масову політичну свідомість і контроль за поведінкою громадян. Для політичної мови такий вплив є визначальним в політичній комунікації. Вона може виконувати й **функцію маніпулювання**, оскільки особливості, об'єктивно притаманні мові й комунікації, дозволяють здійснювати приховане управління свідомістю і поведінкою людей у бажаному для суб'єктів влади напрямі.

Отже, політична мова є складним і різноаспектним феноменом, який має багато проявів та особливостей, що унеможлиблює його однозначне розуміння. Існує чимало підходів до трактування поняття політичної мови, що, в значній мірі, обумовлюється міждисциплінарним характером її дослідження.

Література:

1. **Баранов А. Н.** Политический дискурс: прощание с ритуалом? // Человек. – 1997. – № 6. – С. 108 - 118.
2. **Барт Р.** Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. **Баталов Э. Я.** Политическая культура современного американского общества. – М.: Наука, 1990. – 256 с.

Вікторія Петренко

4. **Белова А. Д.** Лингвистические аспекты аргументации. – К.: Изд-во Киевского университета, 1997. – 311 с.
5. **Гайдулін О. О.** Політичний дискурс як праксіологічна складова політологічного навчання // Соціально-гуманітарна освіта України та шляхи її розбудови. Матеріали Всеукр. наради завідуючих каф. соціально-гуманітарних дисциплін. – К.: Генеза, 1997. – С. 23 - 25.
6. **Герасименко Н. А.** Информация и фасцинация в политическом дискурсе // Политический дискурс в России. – 1998. – С. 22.
7. **Горюнов В. К.** Приемы использования языка политики в целях идеологического воздействия // Язык как средство идеологического воздействия. Сб. обзоров. – М.: ИНИОН, 1983. – С. 153 - 168.
8. **Долгіх В. П.** Політичний дискурс: походження та зміст поняття // Грані. – 2002. – № 6. – С. 121 - 125.
9. **Ильин М. В.** Умножение идеологий или проблема „переводимости” политического сознания // Полис. – 1997. – № 4. – С. 78.
10. **Клепиков А.** Зоополитикон учится говорить: политический дискурс в посткоммунистической Украине // Политическая мысль. – 1994. – № 3. – С. 25 - 31.
11. **Крючкова Т. Б.** Особенности формирования и развития общественно-политической лексики и терминологии. – М.: Наука, 1989. – 151 с.
12. **Крючкова Т. Б.** Язык политики в работах ученых ГДР // Язык как средство идеологического воздействия. Сб. обзоров. – М.: ИНИОН, 1983. – С. 60 - 73.
13. Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская Энциклопедия, 1990. – 685 с.
14. **Мисюрюв Д. А.** Политическая символика: структура и функции // Вестник Московского университета. Серия 12. Политические науки. – 1999. – № 1. – С. 43 - 57.
15. **Петров В. В.** Логическая семантика и язык политики // Новый мировой порядок и политическая общность. – М.: Наука, 1983. – С. 166 - 173.
16. Політологічний енциклопедичний словник: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
17. **Ушакин С. А.** После модернизма: язык власти или власть языка? // ОНС. – 1996. – № 3. – С. 130 - 141.
18. **Ушакин С. А.** Речь как политическое действие // Полис. – 1995. – № 5. – С. 142 - 163.
19. **Шейгал Е. И.** Семиотика политического дискурса. – Волгоград: Перемена, 2000. – 367 с.
20. **Dijsk T. A. van.** What is political discourse analysis? // Blommaert J., Bulkaen C. *Politikal linguistics*. – Amsterdam. – 1998.